

GUNNAR GÄLLMO

Rydberg och religionerna

När vi nu går från år MCMXCIX till MM, vilket alla utom matematikerna räknar som millennieskifte, så uppfylls långt om länge, dryga seklet efter Viktor Rydbergs död och nästan exakt tusen år efter den första nordiska statskyrkans upprättande genom omröstning på isländska alltinget, en av Rydbergs fromma önskningar: Svenska kyrkans skiljande från staten.

Mycket har förändrats i Sveriges religiösa geografi sedan Rydbergs dagar. När han föddes rådde, för dem som fötts in i Svenska kyrkan, ett obönhörligt laga krav att förbli medlem i den så länge man levde.

För utländska diplomater gällde givetvis särskilda regler - katolsk mässa och rysk-ortodox liturgi hade firats diskret i Stockholm sedan reformationstiden för sådana kretsar. För övriga gällde dock att "judar, hedningar och morianer som i riket inkomma skola till dop och kristendom befordras" – nota bene till dess "evangelisk-lutherska" variant. På Gustav IIIs tid mjukades dock detta upp så mycket att i riket inflyttade katolska och judiska familjer slapp inträda i statskyrkan, även om de inte tillhörde diplomatiska kåren.

Möjligen hade detta kunnat inträffa tidigare, om Karl XII fått leva litet längre. Under hans tid lär det ha funnits oro i prästerliga kretsar för att han ämnat göra islam till svensk statsreligion, så turkvänlig som han var...

Men, för att återgå till Gustav IIIs privilegier åt katoliker och judar: för att åtnjuta en så hög grad av religionsfrihet måste man vara född utanför Svenska kyrkan. Så sent som 1858, när Rydberg alltså var i trettioårsåldern, dömdes sex svenska damer till landsförvisning och all sin egendoms för-

lust för att de konverterat till katolicismen. (Därom skrev Gunnel Vallquist för ett par år sedan en understreckare i Svenska Dagbladet: "Den svenska rädslan för den katolska faran", 1997 03 08.) Denna dom bör ha fallit ungefär samtidigt som Rydberg satt och plitade på "Den siste atenaren", utgiven året därpå (1859), och som tidningsman lär han inte ha varit okunnig om händelseförloppet.

Den domen visade sig dock på sikt vara ett misstag för religionsfrihetens fiender. Den internationella reaktionen blev nämligen så stark (och man kan antaga att den framväxande svenska väckelserörelsen, även om den var allt annat än prokatolsk, också hade sina synpunkter) att riksdagen redan två år senare, 1860, klubbade en lag som gav vissa möjligheter att utträda ur Svenska kyrkan – dock endast om man samtidigt inträdde i annat av Kongl. Maj. godkänt trossamfund och om man, före utträdet, hade utsatt sig för sin prästs ihärdiga försök att avråda en. Laga möjlighet till utträde utan sådan övergång fick Sverige först nittio år senare – den 1 januari 1952.

Det säger sig självt att medlemskap i kyrkan, under sådana omständigheter, inte nödvändigtvis innebar att man var ense med kyrkans bekännelse. Rydberg själv torde vara ett gott exempel på detta. I dag skulle en man med hans från lutherdomen avvikande uppfattning, om han vore lika ärlig som Rydberg, knappast stå kvar som medlem i Svenska Kyrkan. För Rydberg var dock möjligheten att utträda så obefintlig att det är osäkert om han ens funderade på den.

"Om han vore lika ärlig", alltså. En undersökning nyligen har givit vid handen att av dagens svenska kyrkopolitiker är det ungefär hälften som bekänner sig till något slags lutherdom, och att åtskilliga över huvud taget inte vet vad luthersk eller ens allmänt kristen lära innebär. Så är det alltså sedan rätten till utträde blivit ovillkorlig, och åtminstone vad själva

bekännelsen beträffar lär överensställelsen inte ha varit bättre innan.

Fast kanske kunskaperna – på det rent teoretiska planet. Upp flögo, för hundra år sedan, de utantillärda katekesfraserna betydligt snabbare än nu; men tanken stod nog ungefär lika stilla då, hos de flesta.

Detta må man ha i minnet när man betraktar Rydbergs förhållande till kyrkan, och inte minst hans deltagande i kyrkomötet 1868. Fast han var åtminstone påläst. Rydberg kunde sin kyrkohistoria och dogmhistoria. Han betraktade också sig själv som kristen, men han definierade samtidigt begreppet "kristen" på ett sätt som Luther, Calvin, påven och patriarken av Konstantinopel är rörande ense om att inte godkänna.

Rydbergs kristologiska uppfattning var närmast unitarisk, det vill säga att han visserligen betraktade Kristus som Guds son, men att han å andra sidan inte betraktade sonen som Gud, i varje fall inte från begynnelsen. Något godkänt samfund som delade Rydbergs syn på denna punkt fanns inte i Sverige under hans livstid, och därmed hade han inte kunnat utträda ur Svenska Kyrkan ens efter 1860.

År 1888, alltså sju år före Rydbergs död, mottog visserligen Kongl. Majestät en ansökan om tillstånd att grunda en unitarisk församling i Göteborg, men domkapitlet där förhindrade den saken genom att förklara att unitarismen ej kunde anses som en kristen troslära. Anhållan blev avslagen. (Än i dag är de unitariska kyrkor, som finns framför allt i England och i USA, inte självklart välkomna i kristna ekumeniska sammanhang.)

Inte undra på, alltså, att den reelle prästen som begravde Rydberg fick samvetsqual, liksom den fiktive Chronschough efter att ha läst "Bibelns lära om Kristus". Sakligt sett hade Rydberg ingenting i Svenska kyrkan att göra, ty han delade inte dess bekännelse; men han var av lagen nödd och tvungen att stå kvar som medlem. Han försökte göra det bästa möjliga

av situationen, men ur Svenska kyrkans officiella synvinkel var och förblev han kättare.

Rydberg föddes alltså i en tid då lutherdomen ännu hade lagligt monopol på de själar som fötts in i henne, men också i en tid då intresset för andra religioner började vakna. Intresset för den fornnordiska religionen – framför allt dess myter – finner man hos göticisterna, inklusive biskop Tegner.

I Danmark finner man kombinationen av liberal teologi – om än kanske inte riktigt lika kättersk som Rydbergs – och intresse för fornnordisk religion hos Grundtvig. Rydbergs äldre författarkollega H. C. Andersen ger i vissa av sina Eventyr – som långt ifrån alla är sagor, även om de brukar kallas så på svenska – också uttryck åt liberalteologiska tendenser, och han har ingenting till övers för helvetespredikanter. Han ställer sig dock rätt avig mot asarna. Hade Rydberg männe läst honom?

Rydbergs forskningar i fornnordisk mytologi skall jag av utrymmesskäl inte mycket orda om i denna artikel. Resultatet blev ju en av hans tjockare luntor, och som bekant har långt ifrån alla hans teorier blivit accepterade.

Förmodligen misstog Rydberg sig i sin grundläggande tes att de nordiska myterna från början bildat ett sammanhängande epos – det brukar inte mytologier göra – och nog för att det ofta är oklart vilka namn som i Eddan möjligen syftar på en och samma gestalt, men Od-Svipdag i "Fädernas gudasaga" torde nog ändå få betecknas som en rent Rydbergsk skapelse, genom att han smält samman inte bara Od (som den poetiska Eddan nämner i förbigående som Frejas gemål) och Svipdag (som givit namn åt ett par av Eddans sånger), utan också Frejs tjänare Skirner, som förhandlade för sin husbondes räkning med jättinnan Gerd (och som alltså enligt Rydberg skulle ha varit Frejs egen svåger, vilket förvisso vore en sant gudomlig variant av svågervälde), och Odens son Hermod, som red ned till Hel för att försöka få tillbaka Balder.

Dessutom kan man ifrågasätta det lämpliga i att behandla en etnisk kulturs myter som om de vore grunden för religionen i fråga. Den synen var vanlig på 1800-talet, och man finner den ännu rätt ofta hos diktare (och även hos en gestalt som Campbell, som i likhet med Rydberg nog torde få betraktas som mer diktare än forskare, oaktat sina egna ambitioner), men den delas numera knappast av religionsvetenskapen.

Mycket tyder på att i religionerna praktiken kommer först och teorin efteråt, om över huvud taget; att myterna alltså inte är religionens grund utan kultens överbyggnad. Först kommer de fromma handlingarna, sedan börjar man kanske försöka precisera sina vaga föreställningar kring dessa, och först rätt sent kan det komma att utkristalliseras färdigformulerade myter – som på intet sätt behöver stämma överens inbördes.

Som exempel kan nämnas de gamla romarna, som redan från början hade en egen kult, men som så vitt vi vet inte hade några andra myter än dem de lånat från grekerna. Både i grekisk, romersk och nordisk religion är det också ett faktum att de gudar som dominerar kulten inte nödvändigtvis har någon framstående ställning i mytologin, eller omvänt. Den ställning Rydberg ger åt asaguden Ull i "Fädernas gudasaga" har till exempel knappast någon grund i de bevarade myterna. Där- emot kan Ulls ställning mycket väl ha varit betydligt starkare i kulten, att döma av alla efterlämnade Ortsnamn, från Ulleråker till Ullevi.

Å andra sidan var det i Norden bara Tor, Oden och Loke som framträdde i mer än en eller ett par myter var, och av dem var Loke som det ondas representant sannolikt inte föremål för någon kult - någon fornnordisk satanism tror jag faktiskt inte är känd.

Även Odenkulten var förmodligen rätt begränsad till de höga herrarna, och möjligen skalderna – som krigsgud hade han, på kultens område, bland fotfolket hård konkurrens av Tyr (som i myterna, å andra sidan, egentligen bara uppträder

1. när han får handen avbiten av Fenris och 2. som resällskap när Tor skall förse Ägir med världens största kittel).

Egentligen var det bara Tor som dominerade i både kult och myt, och då kan man ha i minnet att åskguden hos greker och romare var höggud – Zeus Pater respektive Iuppiter – och att Tors etymologiske namne och åskgudskollega i Indien, Indra, att döma av vissa gamla texter kan ha varit höggud i äldre tider även han. På samma sätt som Indra i senare tiders hinduism fått lämna plats i kulten åt Vishnu och Shiva, så kanske också Tor en gång varit höggud hos oss och först senare fått maka åt sig för Oden och identifieras som dennes son – samtidigt som Tyr fick göra det som krigsgud, åtminstone bland jarlarna; bland fotfolket är det som sagt fråga om han någonsin gjorde det.

(Intressant, för övrigt, att Tyr var enhänt och Oden enögd. Ensidighet kanske gör det lättare att kriga? Inte kan jag påstå att den nyligen timade debatten kring Kosovo jävar den tanken...)

Även den klassiska antikens religioner intresserade ju för övrigt Rydberg, och det kan påpekas att han i exempelvis "Siste atenaren" inte, som många andra from skribent, framställer alla sina egna trosfränder som hjältar och alla oliktänkande som skurkar. De så kallade hedningarnas integritet och rätt till en egen uppfattning understryks, liksom intrigerna mellan inbördes stridande fraktioner i det kristianska lägret – det sistnämnda för övrigt även i "Vapensmeden".

Rydbergs kristologi var som sagt unitarisk, och i Svensk Uppslagsboks artikel om unitarismen sägs, om förhållandena i Sverige, att "flera av dess senare ledare blevo teosofer". Nu ville väl Rydberg knappast betrakta sig själv som ledare – han avböjde ju inviter både att bli reformator och att ställa upp i biskopsval – och visserligen lät han Svenska Teosofiska Samfundet ha sitt konstituerande sammanträde i hans hem på Djursholm, men medlem blev han aldrig.

Kanske ställde han sig avvaktande till Blavatskys anspråk på kontakter med andliga ledare, och i så fall inte utan skäl. Ordet "flum" hade väl inte vunnit inträde i svenska språket på den tiden, men jag misstänker att han hade använt det om henne om det hade gjort det. (Åtminstone i sitt stilla sinne. Som skribent hade han ju blivit snällare då än han varit som ung journalist.)

En sak hade Rydberg dock gemensam med teosoferna: intresset för de religiösa traditioner som har sitt historiska ursprung i Indien. När Rydberg i sitt ofta citerade förord till "Siste atenaren" (1859) skriver om orientaler och västerlänningar uttrycker han sig visserligen nedsättande om de förstnämnda, men han gör samtidigt klart att det inte är fråga om en rent geografisk uppdelning - "orientaler födas inte blott vid Ganges, utan även vid Seine och Mälaren".

Och i Spanien, tydligen, eftersom han räknar jesuiterna till det orientaliska lägret: naturen, skriver han ju, "fyller lika gärna jesuiternas seminarier med lärjungar, som hon skänker kämpar åt barrikaderna".

Men om det nu föds orientaler vid Seine och Mälaren, borde då inte också, analogt sett, västerlänningar kunna födas vid Ganges och Bengaliska Viken?

I samma förord skriver Rydberg visserligen, 1859, att "uttröttad av ett så enformigt skådespel, nedlade Hindostans Klio för mer än tre tusen år sedan för alltid sin diamantriffel"; men om han därmed menade att Indiens historia slutade för tretusen år sedan, så räknade trettioåringen något litet fel, eftersom den första någorlunda fasta punkt som historieforskningen kan hitta i Indiens kronologi är Buddhas liv ett halvt millennium senare, och genom buddhismen kom Indien att utöva ett idehistoriskt inflytande på andra länder och regioner - inklusive, via teosofin, på stora delar av förra sekelskiftets svenska litteratur; och inte minst kontakterna mellan indier och greker, förmodligen redan före Alexanders tid, kan vara

värda att hålla i minnet om man vill ha perspektiv på det grekiska tänkandet, och därmed på det västerländska.

Det är osäkert om vare sig grekisk filosofi eller kristen teologi skulle sett ut riktigt som den gör utan den kontakten. (Svenska framställningar av filosofins historia ger visserligen ofta intrycket att filosofi bara funnits väster om Bosporen, men så torde inte vara fallet.)

Och inte för att Rydberg formellt gjorde avbön för sin felräkning, så vitt jag vet; men när han några decennier senare skrev ett annat förord – den här gången till Victor Pfeiffs översättning av Edwin Arnolds blankversepos "Asiens ljus eller den stora försakelsen. Gautamas, buddhismens stiftares, lif och lära" – då visar han verkets huvudperson en respekt som gör sannolikt att han nog räknade Buddha som andlig västerlänning *honoris causa*.

Det hade han faktiskt gjort redan 1876 i Prometheus och Ahasverus, när den sistnämnde får förmana titanen med orden:

Stig upp, beskratta Indiens Gautama,
 Britanniens Owen, Galliens S:t Simon,
 som ville själviskhetens lag förlama
 och rubba universums stolta gång!

Här kan som kuriosum nämnas att Rydberg tydligen inte var lika bra på sanskrit som på latin – Gautama har egentligen kort penultima, och rimmar alltså inte på förlama. Nå, han är i gott sällskap. Shakespeare gjorde på sin tid det motsatta misstaget och kallade Roméo för Rómeo.)

Rydberg placerade alltså, trots att han inte själv var pacifist, pacifisten Siddhattha Gotama på samma barrikader som Owen och Saint Simon – men den gamle stridisen Loyola fick inte stå på några barrikader han inte. Han måste ha snurrat i graven.

Med sitt förord till Asiens ljus har Rydberg hur som helst skrivit in sig i buddhismens svenska historia, eller åtminstone förhistoria, vid sidan av sina insatser i Svenska kyrkans interna debatt och i fornnordisk mytforskning. Förordet visar att han inte uppfattade alla filosofiska subtiliteter, vilket också hade varit mycket begärt, med tanke på att det var först vid samma tid ungefär som Pali Text Society i London inledde ett systematiskt redigerings- och översättningsarbete med buddhismens kanoniska texter, så frukterna av det arbetet lär Rydberg inte ha fått se mycket av.

Sammanfattningsvis kan sägas att Rydberg själv betraktade sig som kristen, men att en förkrossande majoritet av de kristna kyrkorna och samfunden definierar begreppet "kristen" på ett sätt som utesluter unitarismen, och därmed Rydberg; att han visade ett livligt intresse även för ickekristna religioner, främst den fornnordiska, där han hade ambitionen att vara forskare, men ärligt talat snarare får betraktas som diktare; och att han som tänkare och människa står i början av den utveckling i Sverige som under loppet av halvtannat sekel kom att leda fram från det totala lutherska monopolet till våra dagars lika totala religionspluralism.